

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

<https://doi.org/10.59982/18294359-26.1-ab-16>

Վահագն Սարգսի Մնացականյան

Հայցորդ

ՀԵՀ, Հանրային և միջազգային իրավունքի ամբիոն

Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է բնապահպանական անվտանգության ապահովման հասկացության ձևավորման հիմքերի, միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված բնապահպանական սկզբունքների վերլուծությանը, շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման գործընթացի ձևավորմանը՝ ելնելով Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերից: Վերլուծվել են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության շրջակա միջավայրի պահպանությանը նվիրված հոդվածը, բնապահպանական օրենսդրությունը, որտեղ ամրագրված են բնապահպանական անվտանգության հասկացությունը, բնապահպանական աղետի ներկայիս խնդիրները, դրանց կանխմանն ուղղված հիմնական ուղղությունները: Օբյեկտիվ հատկանիշներից ելնելով դիտարկվել է պետության կողմից բնապահպանական շահի մշակումն ու իրացումը, մարդու բնապահպանական իրավունքի առաջացման հիմքերը՝ ելնելով ընդունված միջազգային բնապահպանական սկզբունքներից, ինչպես նաև ուսումնասիրվել են դրանց առնչվող տեսական-իրավական բնույթի այլ հարցադրումներ: Կատարված վերլուծության արդյունքում տրվել է ազգային բնապահպանական շահերի ինստիտուցիոնալ-իրավական և քաղաքական ասպեկտների սահմանումը, որպես հասարակության և բնության միջև հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված պետական մարմինների և այլ ինստիտուցիոնալ կառույցների նպատակային գործունեություն: Մեկնաբանվել է պետության բնապահպանական շահի սահմանումը և ամրագրումը որպես պետական բնապահպանական անվտանգությունն ապահովելու համար իրավական մեխանիզմների ամբողջություն, վերլուծվել է բնական ինքնիշխանությունը որպես բնապահպանական անվտանգության պաշտպանության ընթացքում իրավական գործընթացների կանոնակարգման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավախախտումների համար համապատասխան պատասխանատվության ենթարկելու իրավակարգավորումները:

Հիմնաբառեր. Բնապահպանական շահ, ինստիտուցիոնալացում, ինստիտուցիոնալ-իրավական, բնապահպանական անվտանգություն, բնապահպանական ինքնիշխանություն, բնապահպանական ճգնաժամ:

Ներածություն

Հոդվածում հետազոտվող հիմնախնդրի **արդիականությունը** կայանում է նրանում, որ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերի և բնապահպանական ինքնիշխանության իրավական հայեցակարգումը էական նշանակություն ունի բնապահպանական իրավական քաղաքականության վերլուծության և ձևավորման համար:

Օբյեկտը՝ ազգային բնապահպանական շահերի ինստիտուցիոնալ-իրավական և քաղաքական ասպեկտների սահմանումը:

Առարկան՝ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերի պաշտպանության առաջնահերթությունները:

Նպատակը՝ ձևակերպել ազգային բնապահպանական շահերի ինստիտուցիոնալ-իրավական և քաղաքական ասպեկտները:

Խոսելով ազգային բնապահպանական շահերի ինստիտուցիոնալ-իրավական և քաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ՝ անհրաժեշտ է անդրադառնալ բնապահպանական գլոբալ ճգնաժամի էությանը, որը կայանում է բնական միջավայրի առաջադեմ փոփոխությունների և մարդու անհրաժեշտ կենսապայմանների միջև հակասության մեջ: Ընդունված տեսակետն այն է, որ մարդու կողմից բնության նկատմամբ սպառողական վերաբերմունքի այս փոփոխությունների սոցիալական հիմքերը հիմնված են արտադրության եղանակի վրա, որի պայմաններում արդյունաբերական հասարակությունն առաջնային էր դարձնում մարդու կենսագործունեությունը, որը հենվում էր բնության վրա տեխնոլոգիական ազդեցության աստիճանի վրա՝ տանելով մարդու բնական կենսապայմանների ոչնչացմանը:

Բնապահպանական անվտանգության ապահովման խնդիրը պետք է վերածվի ժամանակակից աշխարհի երկրների պետական քաղաքականության: Անհատների, հասարակության և պետության շահերի համակարգն իրացնելու նպատակով և, բնապահպանական անվտանգության խնդրի մեթոդաբանորեն ճշգրիտ ձևակերպման համար կարևոր է սահմանել դրանց լուծման առաջնահերթությունը:

Այսպես, մարդու անվտանգության հետ կապված հարցերը որոշում են ընդհանուր հարմարվողականության ռազմավարությունը, որը մշակվում է ինչպես հոգեբանական բնույթի անհատական վարքային կարծրատիպերի մակարդակում, այնպես էլ կոլեկտիվ սոցիալական մակարդակում՝ զարգացնելով մարդու անվտանգության ընդհանուր սկզբունքները որպես հասարակության անդամի՝ մարդու և բնության միջև ծագող հարաբերությունների տարածքում: Ըստ էության, հասարակությունը անհատի անվտանգությունն ապահովելու հիմնարար և

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

առաջնային համակարգ է, քանի որ այն նրա կարիքների և շահերի իրականացման առաջնային պայմանն է: Հասարակության մեջ կարիքները, որպես օրգանիզմի կենսաբանական հատկություն, վերածվում են անհատի սոցիալական հատկության՝ շահերի, որոնք ներառում են դրանց իրականացման հատուկ ծրագիր, որն ուղղված է այդ շահերին սպառնացող ռիսկերի և սպառնալիքների կանխարգելմանը: Սկզբնապես, ձևավորվող անվտանգության համակարգը նպատակ ունի ապահովել մարդու անվտանգությունը՝ նրա կարիքների և շահերի բավարարման և նրա դեմ ուղղված սպառնալիքների ու ռիսկերի վերացման միջոցով: Այդ կարիքների և շահերի բավարարման հիմնական պայմանը հասարակության անվտանգությունն է, որը դիտվում է որպես նրանց համար սպառնալիքների և ռիսկերի կանխարգելման հիմնական միջոց: Հետևաբար, բնապահպանական ճգնաժամի համատեքստում բարենպաստ միջավայրի առկայությունը և դրա պահպանումը որպես մարդկային գոյության բնական պայման պետք է դիտարկել որպես ի հայտ եկող անվտանգության համակարգի հիմք [Пчельников]:

Բնապահպանական ճգնաժամի գլոբալ մասշտաբը կայանում է նրանում, որ այն տարբեր աստիճաններով ազդում է մոլորակի յուրաքանչյուր տարածաշրջանի վրա: Օրինակ՝ Ռուսաստանում բնապահպանական իրավիճակը նույնպես հասել է մտահոգիչ մակարդակի: Որոշ գնահատականների համաձայն, Ռուսաստանում ներկայումս ձևավորվել է 13 բնապահպանական աղետի գոտի, որտեղ ավելի քան 100 միլիոն մարդ ապրում է օդի, ջրի և հողի խիստ աղտոտվածության պայմաններում [Плискевич]: Լուրջ բնապահպանական խնդիրներ կան Կուզբասի շրջանում, Վոլգայի շրջանում, Կենտրոնական Յակուտիայում, Մուրմանսկի շրջանում և այլուր: Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարի (1986թ.) հետևանքով Բրյանսկի, Կուրսկի և Օրյոլի շրջանները, ինչպես նաև Բելգորոդի մարզի որոշ հատվածներ ենթարկվել են ռադիոակտիվ աղտոտման [Экологическая безопасность]: Միլիոնավոր հեկտար բերրի հողեր աղտոտված են ռադիոակտիվ տարրերով (ցեզիում և ստրոնցիում), որոնք իրական առողջապահական սպառնալիք են ներկայացնում այս և այլ տարածաշրջանների բնակչության համար:

Հասանելի տվյալների համաձայն՝ Ռուսաստանում օդի աղտոտիչների (ածխաթթու գազ, ծծմբի երկօքսիդ, ազոտի երկօքսիդ և այլն) արտանետումները կազմում են տարեկան մեկ շնչի հաշվով ավելի քան 140 կգ: Նովոկուզնեցկում տարեկան մթնոլորտ է արտանետվում ավելի քան 500,000 տոննա այդ նյութերից, իսկ Նովոչերկասկում, Օմսկում, Մագնիտոգորսկում, Լիպեցկում, Չերեպովեցում և այլ քաղաքներում՝ 200,000-400,000 տոննա [Гранберг и др.]: Անտառային հրդեհները, որոնք ոչնչացնում են տասնյակ միլիոնավոր խորանարդ մետր փայտանյութ, իսկական աղետ են բնակչության համար: 1996 թվականին հրդեհներից վնասված անտառների տարածքը գերազանցել է 1,8 միլիոն հեկտարը, և ոչնչացվել է գրեթե 56 միլիոն խորանարդ մետր փայտանյութ [Халий]:

Բնապահպանական աղետների հատուկ կատեգորիա է միջուկային և ճառագայթային վթարների և աղետների, միջուկային զենքի արտադրության և փորձարկումների, ինչպես նաև

արդյունաբերական միջուկային պայթյունների հետևանքով տարածքների աղտոտումը: Նման խնդիրները գերազանցում են ազգային սահմանները: Հայտնի է, որ Բելգորոդի, Բրյանսկի և Օրյոլի մարզերը, ինչպես նաև մի շարք այլ շրջաններ, ներկայումս զգում են Չեռնոբիլի ԱԷԿ վթարի հետևանքները: Ակնհայտ է, որ պետք է ընդունել, որ «մոլորակի ոչ մի մաս չի կարող խուսափել խաղաղ, ռազմական կամ ահաբեկչական միջուկային աղետի հետևանքներից» [Яблоков, 5]:

Ատոմային տեխնոլոգիաների բացասական հետևանքները հսկայական են: Գիտնականները եզրակացրել են, որ Երկրի հյուսիսային կիսագնդի ռադիոակտիվ աղտոտումը գլոբալ բնույթ ունի [Новая Земля]:

Ատոմային տեխնոլոգիաների բացասական հետևանքները արձանագրվել են նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Այսպես, համաձայն առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) 2018 թվականի տվյալներով Հայաստանում քաղցկեղով հիվանդների թիվը 100 հազար մարդու հաշվարկով տարածաշրջանում ամենաբարձրն է՝ բնակչության քանակը 2,9 միլիոն մարդ, քաղցկեղով հիվանդների թիվը 8,84 հազար մարդ, 100 հազար մարդու հաշվով քաղցկեղով հիվանդների թիվը 305:

Այս համատեքստում, հարկ է նշել, որ մարդու առողջության կախվածության մակարդակը բնական միջավայրի վիճակից կազմում է 25-30%, իսկ էկոլոգիապես անբարենպաստ գոտիներում այն համապատասխանաբար ավելի բարձր է: Մարդու առողջության վրա ազդող բժշկական և էկոլոգիական գործոնների ցանկը ներառում է շրջակա միջավայրի ուղղակի ազդեցություններ (օդ, ջուր, ճառագայթում, աշխարհագրական կառուցվածքներ, բնական և կլիմայական պայմաններ), մարդու առողջության վրա անուղղակի ազդեցություններ (արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, տրանսպորտ) և անուղղակի ազդեցություններ (քաղաքականություն, էկոլոգիա, առողջապահություն) [Косов и др.]:

Մեր երկրում բնապահպանական խնդիրները սրվել են հետխորհրդային արդիականացման շրջանում: Ակնհայտ է, որ 1990-ականներին Հայաստանի տնտեսական և քաղաքական համակարգի արդիականացումը սրել է բնապահպանական իրավիճակը՝ հանգեցնելով ճգնաժամի, ինչը ցույց է տալիս, որ այդ ժամանակ պետական քաղաքականությունը անտեսել է երկրի բնապահպանական շահերը: Բնական ռեսուրսների կառավարման առևտրայնացումը զգալիորեն թուլացրել է պետության կարգավորող գործառույթը՝ հանգեցնելով շրջակա միջավայրի քայքայման: Հռոմի ակումբի 1991 թվականի զեկույցում, որը վերաբերում է ներկայիս խնդիրների լուծման գործում շուկայի բաղադրիչին, հստակորեն նշվում է. «Շուկան անհարմար է այնպիսի գործողությունների համար, որոնք ունեն երկարաժամկետ ուղղվածություն, ազդում են ապագա սերունդների շահերի վրա և ներառում են հանրային սեփականության ռեսուրսների օգտագործում: Այն գործում է հիմնականում կարճաժամկետ շահերին համապատասխան» [Экологические императивы устойчивого развития России, 9]:

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ներքաղաքական անկայունությունը, սոցիալական գործընթացների նկատմամբ վերահսկողության կորուստը և տեխնոլոգիական համապատասխանության նկատմամբ վերահսկողության կորուստը, որը տեղի ունեցավ վերակառուցման և Հայաստանի ազգային բնապահպանական շահերի արժեզրկման ֆոնին 1990-ականներին, մեծապես նպաստեցին բնապահպանական խախտումների և վթարների հավանականությանը, հատկապես հաշվի առնելով հայկական ձեռնարկությունների սարքավորումների մաշվածությունը:

Այնուամենայնիվ, Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերը վերլուծելիս հարկ է նշել բնապահպանական օրենսդրության զգալի ծավալը: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերից, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումներից, գերատեսչական կանոնակարգերից բացի, Հայաստանի բնապահպանական օրենսդրության համակարգը ներառում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենքը, «Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին» ՀՀ օրենքը, «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքը, «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքը, «Բուսական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը, «Բույսերի պաշտպանության և բույսերի կարանտինի մասին» ՀՀ օրենքը, «Կենդանական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը, «Բնապահպանական վճարների դրույքաչափերի մասին» ՀՀ օրենքը, «Ընդերքն օգտակար հանածոների շահագործման նպատակով ուսումնասիրության և արդյունահանման համար տրամադրելու մասին» ՀՀ օրենքը, «Ազգաբնակչության էկոլոգիական կրթության և դաստիարակության մասին» ՀՀ օրենքը, «Սևանա լճի մասին» ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Հանրապետության Հողային օրենսգիրքը», «Սևանա լճի էկոհամակարգի վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման և օգտագործման միջոցառումների տարեկան ու համալիր ծրագրերը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Զրային օրենսգիրքը», «Զրօգտագործողների ընկերությունների և ջրօգտագործողների ընկերությունների միությունների մասին» ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Հանրապետության ընդերքի մասին օրենսգիրքը», «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսգիրքը», «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը, որոնք ընդգրկում են բնապահպանական իրավական քաղաքականության հիմնական ոլորտները:

Բնապահպանական իրավական հարաբերությունները կարգավորող սահմանադրական նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական օրենսդրությունը Ռիոյի հռչակագրի նորմերի օրինականացման արդյունք է: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածում ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները սահմանում են, որ պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև: Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին:

Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական օրենսդրության այս հայեցակարգային և ընկալունակ բնույթը, մի կողմից, թույլ է տալիս բնապահպանական իրավունքներն ու ազատություններն իրացնելիս վերապահել որոշակի համակարգվածություն և հետևողականություն, ինչը, անկասկած, կարևոր ձևական պայման է դրա հետագա զարգացման համար, սակայն, մյուս կողմից, այն ցույց է տալիս իրավական քաղաքականության անբավարարությունը, որը պետք է հիմնված լինի արժեքների և նպատակների որոշակի ամբողջության վրա, մեկնաբանված մարդկանց կենսագործունեության հստակ պատմական պայմանների համատեքստում, որոնք որոշում են պետական գործունեության բովանդակությունն ու ուղղությունը այս ոլորտում:

Պետք է ընդունել, որ անվտանգության համակարգի ձևավորման առաջնահերթությունները կախված են ոչ այնքան կոնկրետ շահերի սպառնալիքի աստիճանից, որքան պետության կողմից դրանց քաղաքական գնահատականից, որը տարբեր պատճառներով միշտ չէ, որ կարող է համարժեք լինել: Պետության ի հայտ գալով անվտանգության ապահովման հարցը դառնում է նրա հիմնական գործառույթը. այսինքն՝ պետությունը, առաջին հերթին, ստանձնում է իր քաղաքացիների շահերի իրացման պատասխանատվությունը: Այս իմաստով այն պետք է դիտարկել որպես անվտանգության ինստիտուտ: Սակայն, պետության կողմից պարտադրված հասարակության հիերարխիան, որը որոշում է շահերի հիերարխիան, ենթադրում է հասարակության մեջ գոյություն ունեցող շահերի ամբողջության երկիմաստ գնահատական, որոնք կարող են ունենալ ինչպես համապետական նշանակություն այնպես էլ մասնավոր դեր խաղալ հասարակության և պետության գործունեության մեջ: Փաստորեն, քաղաքացիների անվտանգության ապահովման գործում պետության գործունեությունը սկսվում է պետության համար կոնկրետ հանրային շահերի նշանակության գնահատմամբ: Այսպիսով, պետական անվտանգության քաղաքականությունը ձևավորվում է անհատի, հասարակության և պետության կենսական կարևոր շահերի հայեցակարգման (այսինքն՝ առաջնահերթ կարևորության ճանաչման) հիման վրա: Անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետական իշխանության գործունեության այս քաղաքականության բնույթն ու բովանդակությունը, հիմնականում որոշվում է վերը նշված տարրերից յուրաքանչյուրի կողմից անվտանգության առաջնահերթությունների համակարգում խաղացած դերով: Այս իմաստով, պետական անվտանգության քաղաքականությունը նույնքան դինամիկ և պատմականորեն փոփոխական է, որքան քաղաքականության ցանկացած այլ ոլորտ: Սակայն, անվտանգության սոցիալական բնույթն ինքնին, որը կայանում է վերոնշյալ եռամիասնական խնդրի լուծման մեջ, մնում է անփոփոխ:

Անվտանգության երկուսի սոցիալական էության ճանաչումը դրա ապահովման իրավական քաղաքականությունը դարձնում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում սպառնալիքների և

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ռիսկերի կանխարգելման հիմնական ինստիտուցիոնալ միջոց: Այս իմաստով, բնապահպանական անվտանգության արդյունավետությունը մեծապես որոշվում է իրավական բնապահպանական քաղաքականության արդյունավետությամբ: Մեր կարծիքով, մարդու և քաղաքացու բնապահպանական շահերի իրացման ոլորտում հարաբերությունները կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության նորմատիվ իրավական համակարգը մեծ մասամբ անորոշ է, ինչը վկայում է Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական իրավական քաղաքականության թուլությունը և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ էկոլոգիական իրավունքի իրավական ինստիտուցիոնալացման դժվարությունները:

Այս թեզը հաստատվում է բնապահպանական շահի հայեցակարգային և քաղաքական սահմանման, ինչպես նաև «էկոլոգիական իրավունք» և «էկոլոգիական անվտանգություն» հասկացությունների օրենսդրական սահմանման բացակայությամբ:

Պետք է ընդունել, որ բնապահպանական օրենսդրության զարգացումը որոշվում է ոչ այնքան բնապահպանական իրավիճակի ներքին պայմանների գնահատմամբ, որքան միջազգային բնապահպանական օրենսդրության նորմերի պահպանմամբ, որը, ընդհանուր առմամբ, առաջնահերթություն է տալիս մարդու՝ բարենպաստ միջավայր ունենալու իրավունքին, որի իրականացումն ապահովում է կայուն զարգացումը [Стокгольмская конференция, 2]:

Որոշ հետազոտողների կարծիքով, բնապահպանական իրավունքների և ազատությունների միջազգային ինստիտուտը ներառում է նորմեր, որոնք կարգավորում են.

- շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցերի վերաբերյալ բողոքներով, առաջարկներով և պահանջներով հանրային իշխանության մարմիններին դիմելու իրավունքը (օրինակ՝ շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելու համար).

- միավորվելու և հասարակական ու այլ ոչ առևտրային բնապահպանական կազմակերպություններ ստեղծելու իրավունքը.

- մարդու և քաղաքացու բնապահպանական իրավունքներին ու պարտականություններին վերաբերող որոշումների կայացմանը մասնակցելու իրավունքը.

- շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցերի վերաբերյալ հանրաքվեներին, հանրահավաքներին, պիկետներին և երթերին մասնակցելու իրավունքը [Фокин, 200-203]:

Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական օրենսդրության համակարգում պետք է առանձնացնել երկու օրենք, որոնք կազմում են բնապահպանական իրավունքների և ազատությունների իրականացման ինստիտուցիոնալ իրավական հիմքը՝ 2005 թվականի ապրիլի 11-ի «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը և 2024 թվականի փետրվարիի 28-ի «Հանրային առողջապահության մասին» ՀՀ օրենքը: Այս օրենքները կարգավորում են բնական միջավայրի պահպանման և վերականգնման, բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման և վերարտադրության, տնտեսական և այլ գործունեության շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության կանխարգելման և դրանց հետևանքների վերացման հետ կապված հարաբերությունները և ապահովում են բարենպաստ բնակավայրի իրավունքը:

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բնապահպանական իրավունքների ինստիտուցիոնալացման կարևոր գործոն է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, որի 12-րդ հոդվածը երաշխավորում է մարդու իրավունքը՝ «Պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև: Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» [ՀՀ Սահմանադրություն, 15]:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է ճանաչել, որ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական օրենսդրությունը պարունակում է միջազգային օրենսդրությամբ ամրագրված մարդու և քաղաքացու բնապահպանական իրավունքներն ու ազատությունները արտահայտող իրավական նորմերի համակցություն: Սակայն, բնապահպանական իրավունքների և ազատությունների օրենսդրական սահմանման բացակայությունը դժվարություններ է ստեղծում դրանց իրականացման և բնապահպանական անվտանգության ապահովման գործում, երբեմն անհասկանալի դարձնելով իրավական կարգավորման առարկան: Պետք է ենթադրել, որ այս իրավիճակը վկայում է պետական մարմինների կողմից երկրի կայուն զարգացման համար բնապահպանական իրավունքի կարևորության քաղաքական թերագնահատման մասին:

Կարծում ենք, որ առանց բնապահպանական իրավունքի ճիշտ օրենսդրական սահմանման, ոչ միայն դժվար է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ դրա հետագա ինստիտուցիոնալացման համար, այլև տալ բնապահպանական անվտանգության ճիշտ օրենսդրական սահմանում, ինչը, համապատասխանաբար, ենթադրում է դժվարություններ քաղաքացիների բնապահպանական շահերի իրացման գործում:

«Բնապահպանական անվտանգության» որոշակի սահմանում պարունակում է «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը, որը մեկնաբանում է շրջակա միջավայրի անվտանգությունը որպես «բնական միջավայրի և կենսական մարդկային շահերի պաշտպանության վիճակ տնտեսական և այլ գործունեության, բնական և տեխնածին արտակարգ իրավիճակների և դրանց հետևանքների հնարավոր բացասական ազդեցությունից» [Բնապահպանական վերահսկողության մասին ՀՀ օրենք]: Թեև նշված օրենքում որպես բնապահպանական վերահսկողության սկզբունք նշվել է «շրջակա միջավայրի անվտանգության առաջնայնություն» հասկացությունը, սակայն օրենսդրական մեկնաբանություն չի տրվել անվտանգություն տերմինին, որը տարակարծության աղիթ է տալիս, մասնավորապես, օրենսդիրը նկատի է ունեցել բնապահպանական անվտանգությունն ընդհանրապես, թե անվտանգությունը վերաբերելի է միայն շրջակա միջավայրին: Նման չմեկնաբանված տերմին է պարունակում նաև «Շրջակա միջավայրի ազդեցության գնահատման և փորձաքննության

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետը, որտեղ նշվում է էկոլոգիական անվտանգություն տերմինը:

Սակայն գործող օրենսդրության համատեքստը, որտեղ «շրջակա միջավայր» տերմինից բացի օգտագործվում են նաև այլ տերմիններ, որոնք արտացոլում են իրավական կարգավորման նույն առարկան, այս սահմանումը դարձնում է հակասական: Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածում օգտագործվում է «շրջակա միջավայր», «շրջակա միջավայրի պահպանություն» տերմինները, մինչդեռ «Հանրային առողջապահության մասին» ՀՀ օրենքում օգտագործվում են «բարենպաստ շրջակա միջավայր» և «շրջակա միջավայրի անվտանգություն» տերմինները [Հանրային առողջապահության մասին ՀՀ օրենք], որոնք օրենսդիրի կարծիքով ունեն տարբեր կիրառման շրջանակներ:

Հաշվի առնելով, որ մարդու և քաղաքացու բնապահպանական իրավունքները ինստիտուցիոնալացնող նորմատիվ իրավական փաստաթղթերում առկա է նշված տերմինաբանական անորոշությունը, պետք է կասկածի տակ դնել դրանց իրավական ճշգրտությունը: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ տերմինաբանական պարզաբանման վրա հիմնված կազուսային բանավեճը ցանկալի նպատակին հասնելու միջոց չէ: Օրինակ՝ չնչին հանգամանք է փոխում այն, որ «էկոլոգիական անվտանգության ապահովումը» շրջակա միջավայրի պաշտպանության նպատակ է, թե սկզբունք, ինչպես նաև այն, թե ինչպես են հարաբերակցվում «բնակավայր» և «շրջակա միջավայր» հասկացությունները և այլն [Горбачев], [Анисимов], [Бринчук], [Дзейтов]:

Ինստիտուցիոնալ նշանակություն ունի բնապահպանական անվտանգության հայեցակարգային և իրավական սահմանումը, որը պետք է ներառի բնապահպանական շահի հասկացությունը որպես իր հիմնական իմաստային տարր: Հետևաբար, կառուցվածքային առումով այս սահմանումը պետք է ներառի «էկոլոգիական անվտանգությունը անհատի, հասարակության և պետության կենսական շահերի պաշտպանության վիճակ է շրջակա միջավայրի ոլորտում» բանաձևը: Միևնույն ժամանակ, այս հասկացությանը իրավական բովանդակություն հաղորդելու համար մենք վերադառնում ենք «էկոլոգիական շահ» և «էկոլոգիական իրավունք» հասկացությունների հայեցակարգային իրավական և իրավաբանական սահմանման անհրաժեշտությանը:

Մեկ այլ կարևոր խնդիր է բնության պահպանության գործունեության բազմաթիվ ասպեկտների պետական կարգավորման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայությունը, ինչը զգալիորեն նվազեցնում է ազգային շահերի պաշտպանությունը բնապահպանության ոլորտում: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետությունում պետական կարգավորման և շուկայական հարաբերությունների համադրության վրա հիմնված բնության պահպանության տնտեսական և իրավական մեխանիզմները դեռևս ձևավորման փուլում են: Ժամանակակից պայմաններում առաջնահերթություն է դառնում բնօգտագործման և բնության պահպանության կարգավորման տնտեսաիրավական մեխանիզմի մշակումը: Ինչպես ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը,

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

նման մեխանիզմի ներդրումը նպաստում է տնտեսական աճի և բնապահպանության միջև օպտիմալ հարաբերակցության պահպանմանը: Մեր կարծիքով, բնապահպանական կարգավորման տնտեսաիրավական մեխանիզմը կատարում է երեք գործառույթ՝

- թափոններից զերծ և էկոլոգիապես մաքուր տեխնոլոգիաների ներդրման խթանում.
- բնության վերականգնման և պահպանման միջոցառումների նկատմամբ շահագրգռվածության մեծացում.

- նոր արդյունաբերական օբյեկտների տեղակայման և գործողների վերակառուցման գործընթացի կարգավորում՝ խիստ բնապահպանական սահմանափակումների պայմաններում:

Բոլոր օրենքներում պետք է սահմանվեն բնապահպանական անվտանգության ապահովման տնտեսաիրավական չափորոշիչներ: Տնտեսաիրավական չափորոշիչների կիրառման օրինակ է զարգացած երկրներում պետական բնապահպանական կարգավորումը, որտեղ հարկային համակարգը ծառայում է որպես լծակ:

Իր հրատապության պատճառով բնապահպանական անվտանգության ապահովումը իրավապահ մարմինների գործունեության անբաժանելի մասն է կազմում: Այստեղ կարելի է առանձնացնել մի քանի ուղղություններ: Իրավապահ մարմինների կողմից բնապահպանական գործունեության հիմնական ուղղվածությունը երկու հիմնական խնդիրների կատարումն է՝ հասարակական կարգի պահպանումը և անօրինական գործողություններից սեփականության պաշտպանությունը:

Ավանդական բնապահպանական գործողությունների հետ մեկտեղ, ինչպիսիք են՝ որսագողության, որսորդության և ձկնորսության կանոնների խախտումների, ինչպես նաև անօրինական անտառահատումների դեմ պայքարը, ժամանակակից պայմաններում ի հայտ են եկել նաև իրավապահ այլ կարևոր գործունեության տեսակներ: Դրանք ներառում են արգելիցների և բնության արգելավայրերի պաշտպանությունը, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներում հանրային հանգստի հասանելիության ապահովումը: Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության աշխատակիցները ակտիվորեն մասնակցում են բնական աղետների և մարդածին վթարների հետևանքների վերացմանը:

Պետք է նշել, որ ազգային բնապահպանական շահերի իրավական ինստիտուցիոնալացման խնդիրը կայանում է Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական իրավական քաղաքականության հակասության մեջ, որը կայանում է, մի կողմից, այս իրավունքի քաղաքական ճանաչման մեջ՝ որպես մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների համակարգի տարր, և մյուս կողմից՝ հետևողական իրավական աջակցության բացակայության մեջ, որը նաև արտահայտվում է հիմնական բացարձակ-իրավական շարքի անորոշությամբ: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ բնապահպանական անվտանգության հետևողական իրավական ինստիտուցիոնալացումը, որի հիմնական տարրը ազգային բնապահպանական շահերն են, նշանակում է այն ներառել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համակարգում որպես տեսակ:

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Միաժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերի իրականացման իրավական ապահովումը պետք է համապատասխանի ազգային անվտանգության համակարգի հայեցակարգային դրույթներին և կարգավորող նորմատիվ իրավական դաշտին:

Կարծում ենք, որ բնապահպանական ինքնիշխանության կատեգորիայի սահմանումը էական հայեցակարգային իրավական նշանակություն ունի այս խնդիրները լուծելու համար: Բնապահպանական ինքնիշխանությունը անհատի, հասարակության և պետության ինքնիշխանության դրսևորման ձևերից մեկն է և, ունենալով սահմանադրական հիմք, օրինականացվում է օրենսդրությամբ, որը ապահովում է մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները բնապահպանության ոլորտում: Բնապահպանական ինքնիշխանությունը պետք է դիտարկել որպես քաղաքական իրավական կատեգորիա, որը արտացոլում է բնապահպանական գործընթացի առկա ինստիտուցիոնալ քաղաքական իրավական պայմանների և բնապահպանական շահերի միջև եղած կապը, պայմանավորված բնապահպանության ոլորտում, երկրի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային կյանքի միտումներով:

Բնապահպանական ինքնիշխանությունն իրականացվում է բնության օգտագործման և պաշտպանության ինստիտուցիոնալ իրավական կարգավորման միջոցով: Բնապահպանական ինքնիշխանության պաշտպանությունը պահանջում է ինստիտուցիոնալ աջակցություն, ներառյալ պետական բնապահպանական քաղաքականության մշակումը, ինստիտուցիոնալ իրավական դաշտը, ինչպես նաև որպես բնապահպանական քաղաքականության սուբյեկտ ինտեգրված կազմակերպությունների համակարգը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության իրավական քաղաքականության հայեցակարգային հիմքերի կատարված վերլուծությունը հանգեցնում է մի շարք գիտական առաջադրանքների: Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերի և բնապահպանական ինքնիշխանության իրավական հայեցակարգումը էական նշանակություն ունի բնապահպանական իրավական քաղաքականության վերլուծության և ձևավորման համար: Կատարված հետազոտությունը թույլ է տալիս պնդել, որ բնապահպանական շահը արտահայտում է անհատի, հասարակության և պետության համակցված կարիքները՝ պահպանելու էկոլոգիական հավասարակշռությունը գլոբալ, տարածքային, տարածաշրջանային և ազգային մակարդակներում՝ մոլորակի վրա՝ որպես կենսոլորտի մաս, մարդկային բնակության համար բարենպաստ պայմաններ պահպանելու նպատակով: Այն նաև քաղաքական իրավական կատեգորիա է, որն արտացոլում է բնապահպանական քաղաքականության առաջնահերթությունները՝ հիմնված բարենպաստ բնակավայրի և կայուն զարգացման իրավունքի իրացման վրա: Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական

շահը, կայուն զարգացումն ապահովելով, իր տարածքում և սահմաններից դուրս, էկոլոգիական հավասարակշռության պահպանումն է:

Բնապահպանական շահի հայեցակարգավորումը թույլ է տալիս ինստիտուցիոնալ գնահատել անհատներին, հասարակությանը և պետությանը բնապահպանական սպառնալիքներից և ռիսկերից պաշտպանելու խնդիրը: Այս դիրքորոշումն ավելի է հայեցակարգավորվում բնապահպանական ինքնիշխանության կատեգորիայի շրջանակներում: Պետք է նաև նշել, որ բնապահպանության ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության շահերի հայեցակարգավորումը իրականացվում է բնապահպանական գործընթացների պետաիրավական կարգավորման ռազմավարությունը սահմանող ծրագրային փաստաթղթերում նպատակների և խնդիրների հռչակման միջոցով, որոնք ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության էկոլոգիական ուսնումքի սկզբունքների ու նորմերի հստակեցումը և զարգացումը: Բնապահպանական գործընթացների պետական-իրավական կարգավորման ռազմավարությունը, որը ներկայացնում է էկոլոգիայի վերաբերյալ տեսակետների համակարգ, ձևակերպում է բնապահպանական գործընթացների պետաիրավական կարգավորման հիմքերը, որոնք իրավական սկզբունքների դեր են խաղում էկոլոգիական իրավունքի նորմերի և ինստիտուտների ձևավորման գործում: Հետևաբար, բնապահպանական անվտանգության ինստիտուտի ձևավորման համար անհրաժեշտ է ազգային անվտանգության ընդհանուր խնդիրներին համարժեք բնապահպանական քաղաքականության հայեցակարգ: Ցավոք, այսօր պետք է ընդունել, որ պետությունը չունի հստակ պատկերացում այն մասին, թե որոնք են Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանական շահերը: Բնապահպանական քաղաքականության առաջնահերթությունների, երկրի բնապահպանական շահերի և նրա բնապահպանական ինքնիշխանության վրա հիմնված բնապահպանական անվտանգության ինստիտուտի ձևավորումը հնարավորություն կտա արդյունավետ կարգավորել բնապահպանական հարաբերությունները՝ ապահովելով կայուն զարգացում:

Գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, Երևան 2016, 285 էջ,
2. Բնապահպանական վերահսկողության մասին ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/hy/acts/72899>, վերջին դիտում՝ 25 փետրվարի, 2026թ.,
3. Հանրային առողջապահության մասին ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/hy/acts/191172>, վերջին դիտում՝ 25 փետրվարի, 2026թ.,
4. Пчельников М.В., О некоторых проблемах формирования экологической правовой политики России, 2009 г., «Философия права», С. 1-4.
5. Плискевич Н.М., Экологические последствия распада СССР // Общественные науки и современность. 2004. №3.с 17-28,

6. Экологическая безопасность Юга России: проблемы и перспективы. М., 2006,
7. А.Г.Гранберга, В.И.Данилова-Данильяна, М.М.Циканова, Е.С.Шопхоева Стратегия и проблемы устойчивого развития России в XXI веке.М."Экономика", 2002, С. 125-130,
8. Халий И.А. Социально-экономические и социально-экологические последствия лесозаготовительной деятельности в России // Россия в глобальном контексте. Статьи российских социологов для участия Русского форума в 15-м Всемирном конгрессе социологов в г. Брисбейне, Австралия. М., 2002, С. 147-156,
9. Яблоков А.И. Ядерное оружие себя исчерпало // Независимое военное обозрение. 1997. №3.
10. Новая Земля. Труды Морской арктической комплексной экспедиции. Вып. 4. М., 1993. Т. 3. 175 с.,
11. Косов Г.В., Харламов Ю.А., Нефедов С.А. Экополитология: Политология в контексте экологических проблем: Учебник. М., 2006. 270 с.,
12. Цит. по: Экологические императивы устойчивого развития России. СПб.: Петрополис, 1996.
13. Стокгольмская конференция ООН по окружающей среде 1972 г., Генеральная Ассамблея ООН Всемирной хартии природы 1982г., Орхусская конвенция ООН 1998 г., Йоханнесбургская декларация ООН по устойчивому развитию 2002 г.,
14. Фокин А.В. Понятие экологических прав человека и гражданина / Современные гуманитарные проблемы. 2006. №5, 227 с.,
15. Горбачев П.В., Право человека на благоприятную окружающую среду в контексте соотношения законодательства Российской Федерации и международных стандартов //Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1995, С. 118-127,
16. Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Черноморец А.Е. Экологическое право России: Учебник для вузов / Под ред. А.П. Анисимова. Волгоград, 2005; 440 с.,
17. Бринчук М.М. Охранять окружающую среду или обеспечивать экологическую безопасность? // Государство и право. 1994. № 8/9, С. 125-126,
18. Дзейтов С.А. Государство и экологическая безопасность (теоретико-правовой аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1994.

THE INSTITUTIONAL-LEGAL AND POLITICAL ASPECTS OF NATIONAL ENVIRONMENTAL
INTERESTS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Vahagn Mnatsakanyan

Researcher

EUA, Chair of Public and International Law

Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am

Abstract

The article is devoted to analyzing the foundations underlying the formulation of environmental security, the environmental principles enshrined in international documents, and the shaping of environmental protection and sustainable development processes, drawing upon the national environmental interests of the Republic of Armenia.

The study analyzes the article of the Constitution of the Republic of Armenia dedicated to environmental protection, as well as the country's environmental legislation, which define the concept of environmental security, address current issues concerning environmental disasters, and outline the primary directions for their prevention.

Based on objective characteristics, the study examines the development and implementation of environmental interests by the state, the foundations of human environmental rights derived from established international environmental principles, and also explores other theoretical and legal issues related to them.

As a result of the conducted analysis, a definition of the institutional-legal and political aspects of national environmental interests is provided, characterizing them as the targeted activity of state bodies and other institutional structures aimed at regulating the relations between society and nature.

Furthermore, the definition of the state's environmental interest is interpreted and enshrined as a system of legal mechanisms ensuring state environmental security. Finally, the article analyzes natural sovereignty as an imperative for regulating legal processes during the protection of environmental security, along with the regulatory frameworks governing liability for environmental offenses.

Keywords: Environmental interest, institutionalization, institutional-legal, environmental security, environmental sovereignty, environmental crisis.

Ներկայացվել է՝ 14.04.2026թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 27.04.2026թ.